

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 574:911.2

Петро ЦАРИК, Любомир ЦАРИК, Ігор ВІТЕНКО

ПЕРСПЕКТИВА СТВОРЕННЯ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ У ДОЛИНАХ РІЧОК ГНІЗНА, ДЖУРИН ТА ВІЛЬХОВЕЦЬ

Розглянуті питання оптимізації природокористування в межах річкових долин за рахунок створення мережі заповідних територій і об'єктів. Запропоновано низку перспективних для заповідання різнорангових природних територій в межах долин малих річок, що складають основу регіональної гідромережі і виконуватимуть важливу функціональну роль у перспективній регіональній екомережі

Ключові слова: *малі річки, річкова долина, заповідні територій та об'єкти, екологічна мережа, оптимізація природокористування.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Дослідження та вивчення малих річок їх екологічного стану є актуальним в силу тієї ролі, яку вони виконують в регіональних та локальних геосистемах. Малі річки Західного Поділля здійснюють не тільки важливі господарські функції, вони є рекреаційними об'єктами, окрасою місцевих ландшафтів, до їх долин приурочені унікальні природні комплекси, які в умовах посилення антропогенного впливу, потребують спеціальних форм охорони. Реалізація загальнодержавної програми формування національної екомережі накладає нові функції гідро біоценозам по збереженню природних середовищ існування біорізноманіття та шляхів його міграції. Звідси випливає та увага наукової громадськості до проблем ефективного функціонування геосистем малих річок.

Долини малих річок зазнали значного антропогенного впливу від проведення осушувально-меліоративних робіт у 60-80-і роки минулого століття, в результаті будівництва гідротехнічних споруд і зарегульованості річкового стоку, до них приурочені населені пункти з їх господарськими об'єктами тощо.

Якщо відомий природодослідник В.В. Докучаєв стверджував, що ґрунти є дзеркалом ландшафту, то сьогодні з впевненістю можна заключити, що екостан річкової мережі території дзеркально відображає екоситуацію в її басейні. Проведені експедиційні дослідження р. Гнізни у 2006 р., р. Джурина у 2008, 2009 рр. та р. Вільховець у 2009-2010 рр. носили комплексний характер і були орієнтовані на оцінку екологічного стану річкових долин, виявлення джерел забруднення та встановлення перспективних для заповідання природних об'єктів, з'ясуванню функціональних можливостей річкових долин виконувати відведену їм роль сполучних територій перспективних екомереж.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є аналіз унікальних природних комплексів та об'єктів в долинах вказаних річок, з'ясування їх ролі у функціонуванні гідробіоценозів та доцільності їх збереження і відновлення в умовах розбудови регіональних екомереж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам екологічного стану малих річок присвячені праці Л.П. Фільчагова, В.В. Поліщука (1989), М.Н. Паламарчука, О.З. Ревери (1991), О.І. Мережко, Р.В. Хімко (1998), теорії та методології оцінки водокористування – праця С.І. Дорогунцова, М.А. Хвесика, І.Л. Головинського (2002), впливу техногенезу на річкові басейни – Я.О. Мольчака, З.В. Герасимчук, І.О. Мисковець (2004), охороні природи у верхів'ях рік – С.М. Стойка (2004), оцінці екологічного стану деяких річок Верхнього Дністра (2005), оцінці екологічного стану водойм методами біоіндикації (2010) тощо. За матеріалами експедиційних досліджень екостану річкових долин Гнізни і Джурина авторами були опубліковані матеріали у Наукових записках ТНПУ (2006, 2007 рр.), а також підготовлені подання у Держуправління охорони навколишнього природного середовища щодо створення заповідних територій та об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Малі річки займають домінуюче положення у гідромережі Тернопілля. Якщо в межах регіону дослідження протікає одна велика річка (Дністер), чотири середні річки (Золота Липа, Стрипа, Серет, Збруч), то малих і найменших річок нараховується понад 2400. Від їх належного функціонування, екологічного стану залежатиме й стан основних річок, допливами яких вони є. До річкових долин приурочені численні відслонення, виходи джерельних вод, цінні водно-болотні масиви, угруповання лісової, лучної, степової рослинності. Деякі з цінних природних об'єктів взяті під охорону. Однак в сучасних умовах розбудови екомереж роль малих річок є

винятково важливою і необхідно переосмислити підходи до вивчення їх функціональних можливостей як складових елементів природоохоронних мереж. Збереження і відновлення гідробіоценозів доцільно проводити на системних засадах з врахуванням і рангуванням їх цільових функцій. Однією із найважливіших функцій малих річок є їх природоохоронно-рекреаційна роль. Охороняти необхідно не тільки місця їх витoku і окремі ділянки гідробіоценозів, а річково-долинний комплекс, як цілісний взаємопов'язаний організм.

Проведеними експедиційними дослідженнями встановлено особливості землекористування в межах річкових долин, які засвідчили відносно збалансовану структуру земельних угідь, в якій вагома частка належить екологічно безпечним землям під природною рослинністю. Так, долина р. Гнізна у її середній течії є залуженою з залісненими терасами і цілком сприятливою для відведення на місцевості меж водоохоронних зон чи земель до складу локального екокоридору. В межах долини р. Джурин структура земельних угідь є доволі сприятливою у її нижній течії від с. Кошилівці, де переважають заліснені і залужені річково-долинні місцевості. Разом з тим, в межах верхньої і нижньої частин р. Гнізна і верхньої і середньої течії р. Джурин у структурі землекористування значна частка належить агроландшафтам. Розбалансованою є структура землекористування у верхів'ї долини р. Вільховець, однак нижній відтинok її долини є належно залісненим і залуженим з покращеним екостаном гідробіоценозів.

В межах меліорованої верхньої та середньої течії річкової долини Гнізни на збережених заболочених ділянках доцільне створення гідрологічних та гідро-орнітологічних заказників. Зокрема, у заплаві річки між сс. Охримівці і Жовтневе, та на відтинку між селищем В. Бірки і с. Дичків (рис. 1.). На площі у декілька гектарів добре збережені водо-болотні угіддя на яких не ведеться особливої господарської діяльності. Водо-болотні угіддя виступають акумулятором і регулятором вологи середньої течії Гнізни. У заболоченій заплаві річки простежуються чисельні озера, до яких приурочена різновидова орнітофауна. В період весняної повені та літніх паводків ці водно-болотні угіддя поповнюють запаси води і виконують роль природних водосховищ. В посушливі періоди року акумульована волога регулює гідрологічний режим річки.

Рис.1. Заболочена ділянка долини р. Гнізни між селищем В.Бірки і с.Дичків – перспективний гідро-орнітологічний заказник місцевого значення

Нижче за течією річки у с. Сушин в межах бувшого панського маєтку збереглися залишки старовинного парку, який потребує реконструкції і вважаємо за доцільне оголосити його парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення. Між селами. Сушин і Лошнів унікальними з геоморфологічної і ботанічної точок зору є два яри-балки, що приурочені до лівого берега річкової долини. Тут зростає декілька рідкісних регіональних видів рослин – горицвіт весняний, первоцвіт весняний, зіновать подільська, анемона розлога, тощо. Виявлено два види ящірок: ящірка прудка і ящірка зелена. Урочище багате на різноманітні види ентомофауни. У яру-

балці №1 на лівому схилі спостерігається суцільне зростання первоцвіту весняного, в той час як правий схил яру-балки представлений асоціацією лучної рослинності з домінуванням зіноваті подільської. Вверх по схилу, а також на гребні між ярами встановлено ареали зростання горицвіту весняного. Авторами здійснено подання до обласного управління охорони навколишнього природного середовища про доцільність проведення додаткових обстежень території і можливість створення тут заповідного урочища або комплексної пам'ятки природи місцевого значення „Лошнівські яри-балки”(рис. 2).

Загалом долина середнього відтинку річки знаходиться у доброму екостані. В її межах необхідно створювати й інші категорії заповідних територій. Це стосується насамперед і численних джерел, приурочених до заплави і надзаплавних терас. Більшість із них є окультуреними, виступають місцями проведення ритуалів водохрестя місцевих громад. Це джерела у сс. Жовтневе, Дичків, Ступки.

Рис. 2. Масове зростання горицвіту (А) та первоцвіту весняного (Б) на схилах „Сущинської балки”

Заповідні об'єкти в межах річкової долини Джурина є малочисельними. Станом на 1.01 2010 року їх нараховується п'ять одиниць. Нижня частина річкової долини від с. Нирків входить до складу національного природного парку “Дністровський каньйон”. В с. Базар знаходиться гідрологічна пам'ятка природи “Червона криниця” – система джерел, що витікають з девонських пісковиків. Дві ботанічні пам'ятки природи знаходяться в околиці с. Устечко. Разом з тим, в долині річки є ряд перспективних для заповідання об'єктів. Загальна схема водотоків річкової долини відображені на рис. 3. У верхів'ї Джурина на східній околиці с. Джуринська Слобідка споруджено став на площі близько 20 га, який використовується для риборозведення. За умови меліорації і осушення водозбірних боліт у витoku річки і порушення гідрологічного балансу території, став виконує важливу водоакумуляуючу і водорегулюючу функції. Доречність збереження об'єкту диктує необхідність взяття його під охорону у якості гідрологічної пам'ятки природи місцевого значення.

На південній околиці с. Джурин неподалік автошляху Джурин – Полівці б'є потужне джерело, на витoku з якого утворилася заводь і потік чистої води, що впадає у р. Джурин. Вода доброї якості, використовується місцевим населенням і часто автотуристами. Витік джерела окультурений. Це – перспективна гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення (рис. 4.).

Третім перспективним для заповідання об'єктом також є джерело на східній околиці с. Базар, з якого витікає масивний потік води. Старожили стверджують, що в районі витoku у минулому був спеціально обладнаний водопій для панської худоби. Вода джерела подавалась до панського маєтку. Сьогодні цю джерельну воду використовують місцеві жителі. Джерело разом із потоком є цінним і перспективним для заповідання гідрологічним об'єктом.

Південніше с. Слобідка Заліщицького району на лівому крутому схилі долини р.Джурин знаходиться джерело цілющої води оповите багатьма легендами. На витoku джерела споруджена капличка, територія обсаджена віковими деревами, належним чином окультурена. Місцеві жителі і жителі сусідніх сіл часто приходять і приїжджають до джерела по цілющу воду.

На південній околиці с. Кошилівців в межах річкової долини знаходиться низка унікальних геоморфологічних та гідрологічних об'єктів. Зокрема, декілька виходів джерельних вод, які зливаючись утворюють цілий потічок чистої води – праву притоку р. Джурин; неподалік на цьому ж

березі спостерігаються зсувні процеси та процеси яроутворення у класичному їх вираженні. Було б доцільним створення тут комплексної пам'ятки природи місцевого значення, яка об'єднала б

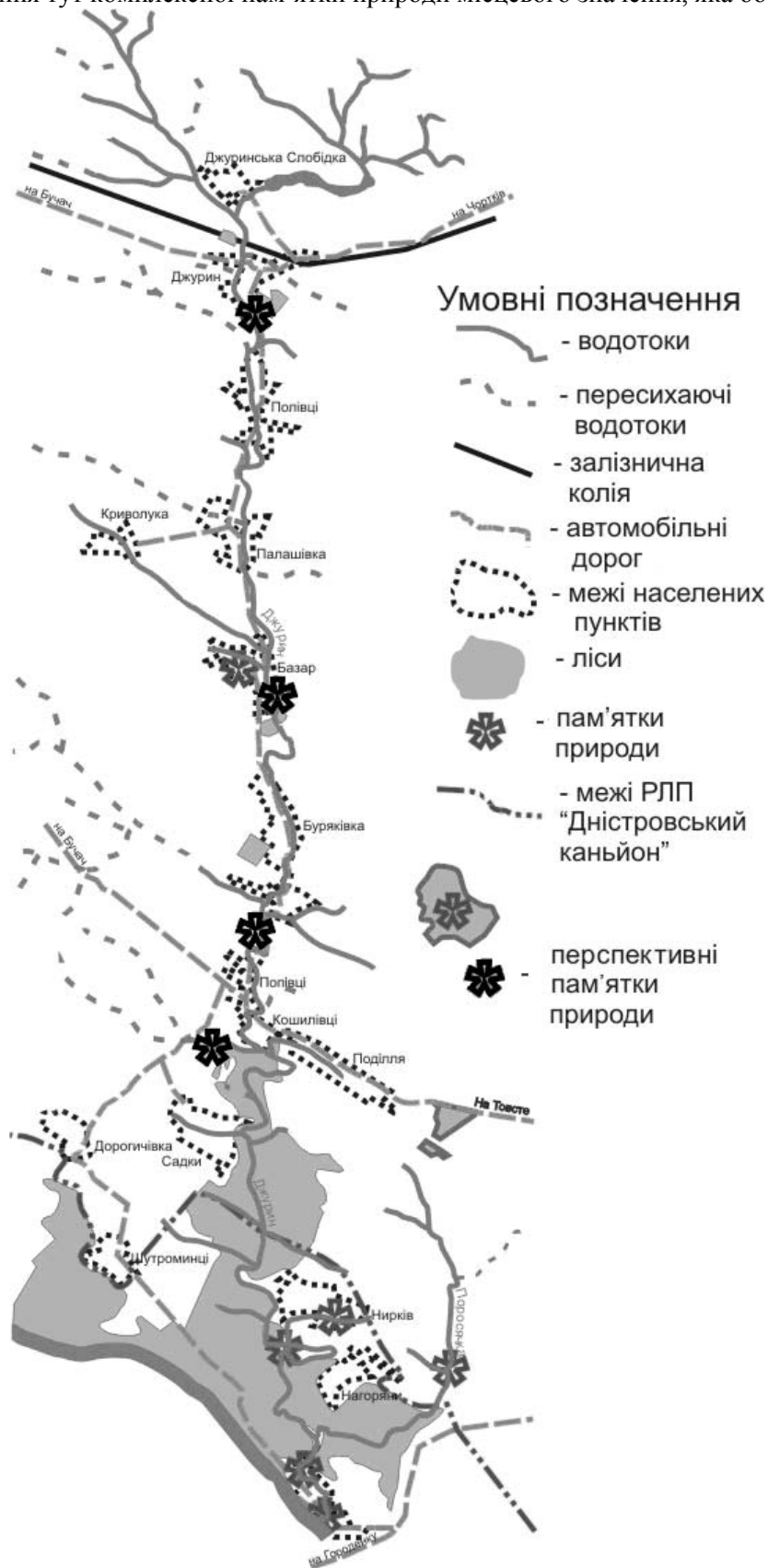

Рис. 3. Наявні та перспективні заповідні об'єкти в межах річкової долини Джурина. ерозійно-гравітаційні форми рельєфу з унікальним гідрологічним об'єктом і наявними угрупованнями живої природи (рис. 5.).

Рис. 4. Заводь чистої води на витці джерела у с. Джурин.

Рис. 5. Природні об'єкти перспективної комплексної пам'ятки природи.

З метою збереження ландшафту річкової долини між сс. Кошилівці і Нирків доцільно створити ландшафтний заказник місцевого значення, що сприятиме охороні цінних лісових масивів, які виконують важливі водоохоронні, протиерозійні та рекреаційні функції і є середовищем існування рідкісної флори і фауни. Для нижнього відтинку річкової долини характерні значні природні рекреаційні ресурси, збереженню і відновленню яких слугуватиме пропонований заповідний об'єкт. Він межуватиме з національним природним парком в межах річкової долини і стане дієвим засобом зменшення антропогенного впливу на її нижній відтинок.

В долині р. Вільховець – лівої притоки р. Стрипи в околицях старовинного Язлівця знаходиться унікальна система джерел приурочена до девонських пісковиків. Тут збереглися місця прання білизни, які і по сьогоднішній день використовуються місцевими жителями. З цих джерел вода подається у систему водопостачання населеного пункту, а також використовується жителями прилеглих садиб для споживання у побутових і господарських цілях (рис. 6.). Це – безсумнівна гідрологічна пам'ятка природи в історико-культурному обрамленні.

Рис. 6. Система джерел у с. Бровари Буцацького району на лівобережжі долини р. Вільховець

У с. Язлівець на території монастиря у доброму стані знаходиться парковий комплекс з унікальним у своєму роді пантеоном – місцем захоронення монахинь. Парк потребує реконструкції, однак вже сьогодні його необхідно взяти під охорону у якості парка-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Висновки. Незважаючи на багаторічні дослідження з виявлення перспективних для заповідання об'єктів в долинах малих річок спостерігаються значні ресурси для перспективного заповідання. Створення мережі заповідних об'єктів у долинах малих річок сприятиме оптимізації природокористування, збереженню і охорони річкових долин від надмірного антропогенного впливу. Створення нових заповідних територій разом з впорядкуванням водоохоронних зон окремих відтинків річкових долин, відведенням земель під локальні екокоридори перспективної регіональної екологічної мережі сприятимуть збереженню на перспективу річково-долинного комплексу загалом як цілісної природної системи.

Література:

1. Громадська оцінка екологічного стану деяких річок Верхнього Дністра. Проблеми та шляхи їх вирішення / за заг. ред. Г.Проців. – Бережани, 2005. – 56с.
2. Екологічне оздоровлення Дніпра / В.Шевчук, О. Мазуркевич, В.Навроцький, Ю. Саталкін, М. Стеценко, А.Стацук, А.Сакевич. – К.: 2001. – 267с.

3. *Мережко О.І.* Оздоровлення малих річок: екологічні основи / *О.І.Мережко, Р.В.Хімко.* – К.: вид-во Інтер-екоцентр, 1998. – 56с.
4. *Мольчак Я.О.* Річки та їх басейни в умовах техногенезу / *Я.О.Мольчак, З.В.Герасимчук, І.Я.Мисковець.* – Луцьк: РВВ ЛДТУ, 2004. – 336 с.
5. *Паламарчук М.М.* Нове життя малих річок / *М.М.Паламарчук, О.З.Ревера.* – Київ: Урожай, 1991 – 208с.
6. *Стойко С.М.* Система охорони природи у верхів'ї басейну Дністра. – Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Львів, 2004. – 56 с.
7. *Фильчагов Л.П., Полищук В.В.* Возрождение малых рек. – К.: Урожай, 1989. – 184с.
8. *Царик Л.П.* Гідроекологічна ситуація. // Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області).Л.П.Царик – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – С. 78-85.
9. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Гнізна /П.Л.Царик, І.М.Вітенко// Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2007,№ 1. – С. 192-198.
10. *Царик П.Л.* Геоекологічна ситуація долини річки Джурина/ П.Л.Царик, І.М.Вітенко// Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль, 2007,№ 2. – С. 210-215.

Резюме:

Петр Царик, Любомир Царик, Игорь Витенко. ПЕРСПЕКТИВА СОЗДАНИЯ ЗАПОВЕДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В ДОЛИНАХ РЕК ГНИЗНА, ДЖУРИН И ОЛЬХОВЕЦ.

Рассмотрены вопросы оптимизации природопользования в пределах речных долин за счет создания сети заповедных территорий и объектов. Предложен ряд перспективных для заповедности разноранговых природных территорий в пределах долин малых рек, составляющих основу региональной гидросети и выполняющих важную функциональную роль в перспективные региональной экосети.

Ключевые слова: малые реки, речная долина, заповедные территории и объекты, экологическая сеть, оптимизация природопользования.

Summary:

Piter Tsaryk, Lybomir Tsaryk, Igor Vitenko. PERSPECTIVE ESTABLISHMENT OF PROTECTED AREAS IN RIVER VALLEYS GNIZNA, DZHURYN AND VIL'KHOVETS

The questions of optimization of natural resources within the river valley through a network of protected areas and objects. A number of prospective bequest of different rank natural areas within the valleys of small rivers that form the basis of regional rivers and perform an important functional role in the regional ecological network perspective

Key words: small river, the river valley, protected territories and objects, ecological network, optimization of natural resources.

Надійшла 12.10.2010р.

УДК 332.3 (477.8)

Зіновій ПАНЬКІВ, Наталія ПАНЬКІВ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізовано структуру земельних ресурсів Івано-Франківської області та в межах населених пунктів. Встановлено переважаючі категорії землекористувачів сільськогосподарських земель області та особливості їхнього використання. З'ясовано основні проблеми землекористування в сучасних умовах та окреслено основні шляхи збалансованого використання земельних ресурсів.

Ключові слова: землекористування, сільськогосподарські землі, структура посівних площ, землекористувачі.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід людського суспільства до землеробства дозволило йому зробити рішучий крок у культурному і економічному розвитку, що змінило взаємозв'язки людини із оточуючим середовищем: від пристосування до природних ландшафтів до цілеспрямованого впливу на них, що помітно змінило вигляд поверхні Землі. Невід'ємною умовою ефективного ведення землеробства є сприятливі кліматичні умови та продуктивні землі із родючими ґрунтами, які можуть забезпечити населення достатньою кількістю продуктів харчування. Із переходом до землеробства земельні ресурси одночасно із функції просторового базису почали виконувати функцію предмету та засобу праці, слугуючи основою виробництва продуктів харчування та сировини для різних галузей промисловості. Саме завдяки сільськогосподарському землекористуванню формується близько 95% обсягу продовольчого фонду України. Тому ефективне сільськогосподарське землекористування в окремих регіонах є запорукою продовольчої, економічної та національної безпеки, невід'ємною складовою збереження продуктивних земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельні ресурси приймають активну участь у